

KÍVÁNÓ MONDATOK

PÓLYA KATALIN

A mondattani leírások egyik legrégebben vizsgált, s mégis egyik legvitatottabb pontja a mondatok osztályozása modalitásuk alapján. A magyar nyelvészetben hagyományosan öt mondatfajta szokás megkülönböztetni: a kijelentő, felkiáltó, felszólító, óhajtó és kérdő mondatokat. Magam is e hagyományokat tekintettem kiindulópontnak „A magyar nyelv történeti nyelvtana” című összefoglaló munka egyik fejezetén dolgozva. Vizsgálódásaimat az egyszerű mondatokra, illetőleg az összetett mondatok főmondataira terjesztettem ki. A felszólító és az óhajtó mondatoknak egymástól, illetőleg a többi mondatfajtaól való elkülönítése azonban jónéhány problémát vetett fel. A magyar nyelvű szakirodalmat áttekintve azt tapasztaltam, hogy egy részében (Berrár, Klemm) keverednek a grammatikai és a lélektani szempontok, más részében pedig a szemantikai és pragmatikai szempontú osztályozás nincs következetesen végigvezetve az egymástól lényegesen eltérő grammatikai szerkezetek értékelésekor.

E két mondatfajta különválasztása — habár ez az európai nyelvtanirási hagyományoktól eltér — grammatikai, szemantikai, és pragmatikai okokból egyaránt indokoltnak tűnik. A mondatok egy csoportja szemantikailag úgy jellemezhető, hogy azokban a beszélő vágya, kívánsága, akarata fejeződik ki. Nevezzük ezeket összefoglalóan *kívánó mondatoknak*. (Az európai szakirodalmakban ezt a csoportot állítják szembe a kijelentő és a kérdő — esetleg a felkiáltó — mondatokkal.)

Miként a kérdő mondatok a rájuk adható feleletekkel együtt alkotnak egy kommunikációs egységet, úgy a kívánó mondatok a beszélő kívánsága és a hallgató reakciójának egységeként írhatók le. A kívánó mondatok egy részében a beszélő csupán közli vágyát, más részében e közléshez szorosan kapcsolódik egy cselekvésre való felhívás, ösztönzés is. Vagyis pragmatikai különbség mutatkozik e mondatok között. (Szándékosan nem használom itt a *felszólítás* szót. Feltehető, ugyanis, hogy a kívánó mondatok kategóriáinak tisztázatlansága összefüggésben van a homályos tartalmú vagy nem kellően tisztázott fogalmakkal, s azok alaki hasonlóságával, tartalmi különbözőségük ellenére, vö.: *felszólítás, felszólító mód, felszólító mondat.*)

Kívánság kifejezésére a magyarban kétféle igemód használatos (eltekintve az alkalmi átcsapásoktól): a feltételes és a felszólító. A felszólító módú igével kifejezett kívánságokhoz az az előfeltevés járul, hogy a beszélő kívánsága végrehajtható, megvalósítható. A feltételes módot használó mondatához nem járul ilyen előfeltevés.

A felszólító módot használó mondatok között különbség mutatkozik a hallgató és a kívánság címzettjének (megvalósítójának) egymáshoz való viszonya alapján. A címzett ugyanis lehet azonos a hallgatóval de lehet attól különböző. Ha a címzett nem azonos a hallgatóval, a mondat valamelyik részében benne lehet, illetőleg jelenléte tiltva lehet. Mindezeket figyelembe véve a kívánó mondatok az alábbi csoportokra oszthatók:

- (1) *Gyere ide!*
- (2) *Priorissza olvassa fel!*
- (3) *Legyen béke!*
- (4) *Bárcsak velünk jöhettél volna!*

(1)-ben a kívánság magára a cselekvésre vonatkozik, és a hallgató azonos a kívánság címzettjével. Az állítmány felszólító módú, cselekvést kifejező cselekvő, műveltető vagy visszaható ige lehet. Az alany elsősorban második — magázó formulákban harmadik — személyű, vagy első személyű lehet.

Olvasd / olvassátok
olvassa / olvassák el a hirdetést!
olvassam / olvassuk
Taníttasd a gyereket eszperantóra!
Fésülködjön meg fellépés előtt!

(2)-ben a kívánság cselekvésre vonatkozik, a hallgató nem azonos a címzettel, de a címzett a mondat valamely szerkezeti elemében adott.

a/ Az állítmány felszólító módú, cselekvést kifejező, cselekvő, műveltető vagy visszaható ige, az alany harmadik személyű.

3.sz. határozott alany:

A nótafa vessen árnyékot!
A gondnok javíttassa meg a csapat!
Péter ne alázkodjon meg mindenki előtt!

3.sz. határozatlan alany:

Valaki nézzon utána!
Egyik öltöztesse, másik vetkőztesse!
Néhányan ereszkedjenek le a völgybe!

3.sz. általános alany:

Mindenki igyon tejet!
Senki ne vitesse el!
Ne kéredzkedjen be bárki!

b/ A felszólító módú állítmányban cselekvést kifejező igéből képzett szenvedő ige vagy határozói igenév van, a kívánság címzettje a szenvedő ige vagy határozói igenév ágense.

Adassék e levél Hunyady Mátyásnak!

A konyha legyen kitakarítva!

(3)-ban a kívánság valamely állapotra, történésre, létezésre vonatkozik, nem köthető cselekvéshez, következőképp annak végrehajtója — azaz a címzett — nem lehet benne a mondatban. Az állítmány felszólító módú lehet, az igenemek szempontjából cselekvő, műveltető, visszaható, mediális (esetleg ható), amennyiben az létezés, történést vagy állapotot fejez ki, illetőleg ilyen jelentésű igékből képzett szenvedő ige vagy határozói igenév lehet az állítmányi részben.

Ott essem el én, a harc mezején!

Élj, élj, életem reménye!

A harang nyelve ide-oda ütődjék!

Essen az eső!

Ne csússzon le a terítő!

Töressék el minden nádpálca!

Ne legyél úgy elszomorodva!

Külön kell megemlíteni e csoportban a felszólító módú igei állítmánnyal és a *hadd* módosítószóval kifejezett ráhagyásokat, engedélykéréseket. A *hadd* módosítószó a *hagyd, hogy* > *hagyd* főmondatból keletkezett, annak szintaktikai megmerevedésével, majd egy szinttel való lejjebb csúszásával. A korábbi egyes szám második személyű ige eközben teljesen elvesztette személyhez való kötöttségét, s a mellette álló felszólító módú igealakokkal együtt személytől elvont kívánság kifejezésére vált alkalmassá. Minthogy az elsődleges *hagyd, hogy...* összetett mondati formában is felszólító — pontosabban függő — módú ige áll a főmondat után, feltehető, hogy ezt a függő módot őrizte meg az egyszerű mondattá váláskor is.

(4)-ben a beszélő úgy fejezi ki kívánságát, hogy azzal nem ösztönöz cselekvésre. A mondat többletinformációt hordoz arra nézve, hogy a beszélő megvalósulhatónak véli-e vágyát, vagy sem. Az állítmány feltételes módú, ehhez minden esetben szorosan kapcsolódik óhajtó módosítószó is.

Ó bár látnám!

Bárcsak eljöttél volna!

A cselekvésre szólító mondatok közül (1) a tulajdonképpeni imperativus, azaz *parancsoló mondat*, a (2) 3. személyű vagy *közvetett parancsoló mondat*. Az *óhajtó mondatok* (3), (4) közül (3) *felszólító alakú*, és (4) *feltételes óhajtó mondat*.

Megjegyezzük, hogy az óhajtó mondatok utóbbi csoportja mind szemantikailag, mind pragmatikailag igen közel áll a feltételes kijelentő mondatokhoz. Vö.:

Szeretnék vadalmafa lenni! (kijelentő? felkiáltó?)

De szeretnék vadalmafa lenni. (kijelentő? óhajtó? felkiáltó?)

Bárcsak vadalmafa lennék! (óhajtó)

Más, szükségességet kifejező kijelentő mondatok is rokonságot mutatnak az óhajtó mondatokkal. Így a *kell* szükségességet kifejező ige főnévi igenévvel valóban bizonyos kívánságot tükröz, de a kívánó mondatokkal ellentétben az nem kizárólag a beszélő kívánsága.

Meghatározott beszédkörnyezetben egyes mondatok a grammatikai formájuktól különböző más funkciókban is megjelenhetnek, például a kijelentő mondatok lehetnek óhajtó vagy parancsoló funkciójúak, az óhajtók lehetnek parancsolók.